

PITIRIM ALEKSANDROVICH SOROKINING “SOTSIAL VA MADANIY
DINAMIKA” ASARI

Jamitova Diyora

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti o‘zbek tili ta’limi fakulteti ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida sotsiologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11237266>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Pitirim Sorokinning hayoti va ijodi haqida qisqacha ma’lumotlar va uni mashhur qilgan asarlaridan biri “Sotsial va madaniy dinamika” asari haqida so‘z boradi. Sotsial dinamika ya’ni ijtimoiy dinamika, madaniy dinamika haqida qanday ma’lumotlar keltirilganligi, sotsial, madaniy dinamikalar qanday tasvirlanganligi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Pitirim Sorokin, sotsial dinamika, madaniy dinamika, san’at, haqiqat, axloq, huquq, Ijtimoiy munosabatlarning asosiy tizimlaridagi o‘zgarishlarni o‘rganish.

"SOCIAL AND CULTURAL DYNAMICS" BY PITIRIM ALEKSANDROVICH
SOROKIN

Abstract. This article contains brief information about the life and work of Pitirim Sorokin and one of his famous works, "Social and Cultural Dynamics". how it is described.

Key words: Pitirim Sorokin, social dynamics, cultural dynamics, art, truth, morality, law, study of changes in the main systems of social relations.

«СОЦИАЛЬНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ДИНАМИКА» ПИТИРИМА
АЛЕКСАНДРОВИЧА СОРОКИНА

Аннотация. В статье содержатся краткие сведения о жизни и творчестве Питирима Сорокина и одной из его прославивших работ «Социальная и культурная динамика».

Ключевые слова: Питирим Сорокин, социальная динамика, культурная динамика, искусство, истина, мораль, право, исследование изменений основных систем общественных отношений.

Kirish: Pitirim Aleksandrovich Sorokin 1889-yil 21-yanvarda Vologda guberniyasining Turya yarensk uezdida tug‘ildi. Otasi uni cherkovda cho‘qintirgach, yepiskop Pitirim sharafiga ismini Pitirim deb qo‘ydi. Otasi, Aleksandr Prokopevich duradgor bo‘lib, cherkovni qayta ta’mirlash ishlarida qatnashardi. Onasi, Pelagiya Vasievna dehqonlar avlodidan edi. Pitirim oilada o‘rtancha farzand bo‘gani uchun 1902- yilda Gamsk ikki yillik maktabiga o‘qishga kiradi.

Maktabni a'lo baholar bilan tugatib, Kostroma guberniyasida joylashgan Xrenovsk cherkor-o'qituvchilar maktabiga yo'llanma oladi. O'n besh yoshida Pitirim Sorokin faol revolyutsioner sifatida eserlar partiyasiga a'zo bo'ladi. 1906-yilda ijtimoiy-siyosiy faoliyati uchun qamoqqa olindi. Uning dunyoqarashida keskin burilishlar bo'la boshladi. Diniy aqidaparstlik, yarim taqvodorlik, hatto rus pravoslav teologiyasidan voz kechib, tabiiy-ilmiy falsafiy ilmiy-evolyutsion nazariyaga qiziqishi kuchaydi. Sotsialistik va demokratik g'oyalarga qiziqdi. U ko'proq integral va idealistik «yo'nalishlarga, jumladan, «individualizm uchun kurash», «yashash uchun kurash» noiqtisodiy omillar kabi sotsial jarayonlar determinatsiyasi va odam hulqi kabi masalalarga katta e'tibor berdi. 1909-yilda P.A.Sorokin Sankt-Peterburg psixonevrologiya institutiga o'qishga kiradi. Shu yerda institut rektori V.M.Bexterev taklifiga ko'ra jahonda ko'zga ko'ringan sotsiologlar De Roberti va M.M. Kovalevskiylar bilan birgalikda Rossiyada birinchi marta 1919-yilda sotsiologiya kafedrasini ochdilar. Sorokin shu kafedra bilan yaqindan aloqa bog'ladi, bir qancha vaqt M.M. Kovalevskiyning shaxsiy kotibi ham bo'lib ishladi. 1911-yil Rus huquqshunosligi fakultetiga o'qishga kiradi. Pitirim Sorokindagi iste'dod yoshligidanoq namoyon bo'la bordi. Hali yigirmaga ham kirmagan yosh yigitning ilmiy maqolalari jurnallarda chop etila boshlandi. 1913-yilda «jinoyat va jazo, qahramonlik va mukofot» mavzusida diplom ishini himoya qildi. Diplom ishiga ko'lab ijobiy taqrizlar yozildi. O'z davrining mashhur sotsiologi M.M. Kovalevskiy: «Kelajakda rus sotsiologiya kutubxonasida uning birgina tomi bo'lib qolmaydi» - deb uning sermahsul ijodiga ishorat qilgan edi. Sorokinning ilmiy maqolalari 1914-yilda «Sotsiologiyada yangi g'oyalar» kitobida chop etildi va yuqori baho oldi.

Universitetni tugatganidan keyin Sorokin «Jinoyat huquq va sud jarayonida kasbiy lavozim tayyorlash» kafedrasiga ishga qabul qilindi. 1915-yilda magistrlik imtihonlarini a'lo baholarga topshirdi. Rus jamiyatshunos olimlari, uning iste'dodi va qobiliyatini yuqori baholadilar. 1917-yilda Petrograd universitetida unga dotsentlik lavozimini tavsiya etishdi.

Uning ilmiy rahbari mashhur sotsiolog olim M.M.Kovalevskiy edi. Yosh Pitirim sotsiologiyada integral usulga juda qiziqdi va integralizm yo'nalishi bilan keng shug'ullandi. Keyinchalik bu unga katta obro' va shon-shuhrat keltirdi. 1916-yilda mashhur rus sotsiologi M.M.Kovalevskiy vafot etadi. 1919-yili Pitirim Sorokin Rossiyada birinchi sotsiologiya fakultetini tashkil qildi va uning birinchi dekani bo'ldi. 1920-yilda esa Sorokin universitetda sotsiologiya fanidan birinchi professor bo'ldi. Bu davrda u keng qamrovli ommabon darsliklar, jumladan, huquq va sotsiologiyadan qo'llanmalar yaratdi. P.A.Sorokin ham kindik qoni to'kilgan Vatanini umrbod tark etishga majbur bo'lib, oilasi bilan chet elga ko'chib ketishga o'tlanadi. Avval Berlin, so'ngra, Pragada yashadi. Chexoslovakiya Prezidenti Mosarika Sorokinni Pragaga taklif etdi.

Keyin Amerika safari boshlanadi. Shunday qilib, 1923- yildan to umrining oxirigacha AQShda yashab ijod etdi va o'sha yerda 79 yoshida vafot etdi.

Metod va materiyallar: Hujjatlarni o'rganish va tahlil qilish.

Mulohaza va natijalar: Ko'zga ko'ringan amerikalik sotsiolog olim E.Xayesa, E.Rossa P.Sorokinni rus inqilobi haqida ma'ruzalar bo'yicha o'qishga taklif etdi. Bu Sorokin uchun ayni muddao ish edi. Dastlab bu taklifni qabul qilmadi. Keyinchalik rozi bo'ldi va bu lavozimda 1930-yildan 1959-yilgacha qariyb 30-yil samarali mehnat qildi. Sorokin ajoyib notiq edi. Uning har bir jumlasida kuchli mantiq sezilib turardi. Sorokinning zo'r pedagog bo'lganligi to'g'risida ko'plab esdaliklar yozilgan. U juda qobiliyatli notiq edi. Lekin u ruscha talaffuzda gapirishini esdan chiqarmasdi. Sorokin auditoriyada kirganda talabalar uning ma'ruza-suhbatini nihoyatda qiziqib tinglashardi, go'yo o'zlarini sehrlangandek sezardilar. O'z ma'ruzalarida muholiflarini keskin tanqid qilardi. Dekanlik davrida tashkilotchilikni ilmiy faoiyati bilan isbotladi. U 1935-yilda «700-yildan 1300-yil oralig'ida Arab intellektual rivojlanish yo'li», 1936-yilda «M.avv. 600-yildan 1920-yillargacha materializm va idealizm fluktatsiyasi» asarini yozdi. «Davrimizning inqirozi» (1941), «Odam va jamiyat ofatda» (1951) kabi kitoblari ham unga katta hurmat va shuhrat keltirdi. Hatto o'zining shogirdlari bo'lgan dunyoga mashhur sotsiologlar Tolxatt Parsons, Robert Mertonlar asarlarini ham juda tanqidiy baholadi. «Inqiroz asrida ijtimoiy falsafa» (1950), «Altruistik sevgi», «Sevgi yo'li va hokimiyati» (1954) va boshqa qator asarlari sotsiologiya tarixida abadiy muhrlanib qoldi. U 1950-yilda «Krizis asrida sotsial falsafa», «Muhabbat hokimiyati va yo'li» (1954), «Amerika seksual inqilobi» (1957), «Hokimiyat va axloq» (1959) asarlarini yozdi. Uning bu kapital asarlari dunyoning ko'p tillariga tarjima qilingan. P.Sorokin integral jamiyat haqidagi nazariyani ilgari surdi. 1960-yil o'zining konvergensiya ta'limoti asosida «Qo'shma Shtatlar bilan SSSRning aralash ijtimoiy-madaniy tipidagi o'zaro yaqinlashishi» haqida esse yozadi. Pitirim Sorokinning quyidagi satrlari diqqatga sazovordir: «G'arb liderlari kelajak kapitalizmniki, kommunizm liderlari kelajak kommunizmniki deyishadi. Men har ikkalasiga ham qo'shilmayman. Insoniyat urushlarning oldini ololsa va hozirgi zamondagi qaltisliklar barham topsa, o'shanda jamiyat va madaniyatda hukmron kapitalizm ham sotsializm ham emas, o'zigaxos tip integral sifatidagi jamiyat tipi bo'ladi. Bu tip kapitalizm va sotsializm tuzumi va turmush tarzi o'rtasida bo'lsa ajab emas. Integral jamiyat o'zida ko'pgina qadriyatlan birlashtiradi. Integral tip jamiyat har bir tipdagi keskin nuqsonlardan xalos qiladi». Bundan tashqari, Sorokin ta'limotida «qadriyat» tushunchasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Agar Platon tizimida markaziy tushuncha «g'oya» bo'lsa, Aristotel uchun «mohiyat», Bekon uchun «eksperiment», «induksiya», Darvin uchun «tabiiy saralash» «evolutsiya» bo'lsa, Sorokin uchun «qadriyat» tushunchasi alohida ahamiyat kasb etgan. Ko'pgina mutafakkirlar ungacha ham «qadriyat» tushunchasi tabiati haqida

fikr yuritgan bo‘lsalar-da, ammo hech kim Pitirim Sorokinchalik bu tushunchani har tomonlama chuqur yoritib bera olmadi. U sotsiologiyada qadriyat tushunchasini aniq tizimga soldi, uni metodik jihatdan oqilona asosladi, sharhladi. Qadriyatlarni guruhlashtirish, uning jamiyat taraqqiyotidagi rolini ko‘rsatish, ayniqsa, muayyan tizimga solishga urinish ham muhim ahamiyatga ega edi. P.Sorokinning “Sotsial va madaniy dinamika” asari ushbu klassik asar Pitirim Sorokinni XX asr sotsiologiyasining eng mashhur namoyondalaridan biriga aylantirgan. Bu kitobning asl nashiri ikkinchi jahon urushidan oldin chiqqan. Yigirma yil o‘tgach qayta ko‘rib chiqilgan versiyasida urushdan keying muhitni aks ettirgan. Ko‘pchilikdan oldin Sorokin Afrika va Osiyo sivilizatsiyasining, buyuk madaniyatlarining qayta tiklanishini muhokama qilishda, mustamlakachilikning parchalanishi oqibatlarini hisobga oldi. Sorokin “Sotsial va madaniy dinamika” 6ta asosiy qisimga ajratadi. 1.Kirish, 2.San’atning g‘oya, idealistik va sezgi shakillarining tebranishi, 3.Haqiqat va bilim. 4.Ahloqiy va huquqiy madaniyatning tebranishi, 5.Ijtimoiy munosabatlar tizimlarining turlari, 6.Guruhlararo munosabatlarda urushning tebranishi. Sotsial va madaniy dinamika-san’at, haqiqat, axloq, huquq, Ijtimoiy munosabatlarning asosiy tizimlardagi o‘zgarishlarni o‘rganishdir. Sotsial va madaniy dinamika Pitirim Sorokin madaniyat turlarining almashinishi va qutblanish qonuni asosida tarixning rivojlanish nazariyasini yaratdi. Madaniy dinamika deganda "madaniyat ichidagi va turli madaniyatlarning o'zaro ta'siridagi o'zgarishlar, yaxlitlik, tartibli tendentsiyalarning mavjudligi, shuningdek, yo'nalishli tabiat bilan tavsiflanadi". Madaniyatshunoslikda “madaniy dinamika” tushunchasi 30-yillardan boshlab faol rivojlana boshladi. Bundan tashqari, A.Yu.Sogomonov, I.A.Golosenko, V.V.Kozlovskiy kabi olimlar ta’kidlashicha, Pitirim Sorokin ijodini Rossiya va Amerika davrlariga ajratishning o‘zi maqsadga muvofiq emas, chunki «uning ilmiy ijodi u boshidan o‘tkazgan keskin o‘zgarishlarga qaramay yagona, yaxlitdir»¹. Bunday pozitsiyaga Sorokin sotsiologik bilimlari strukturasi uzoq yillar davomida o‘zgarmaganligini asos qilib olish mumkin.

Xulosa

Sorokinning “Sotsial va madaniy dinamika” asari urush va tinchlikning ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlar jarayoni bilan bog‘liqligini tushunishga qaratilgan ajayib say-harakatlarni ochib bergan, u urushning ko‘lami va chuqurligi xalq tomonida ijtimoiy, madaniy va hududiy kengayish davrlarida o‘zib borishni ko‘rsatadi. Qisqa qilib aytganda urush ijtimoiy tanazzulga olib kelganidek, ko‘pincha rivojlanish funksiyasi hamdir. Bir so‘z bilan aytganda P.A.Sorokinning “Sotsial va madaniy dinamika” asari Shpenglerdan ishochliroq, Toybnidan ko‘ra ma’naviyatliroq,

¹ Qarang: Golosenko I.A., Kozlovskiy V.V. Истори! русской социологии XIX-XX вв. - М.: Онега, 1995-С.257.

Fukyamadan kora adabiyroq, Nitsshesdan ko'ra insoniyroq, Guenondan ko'ra muvozanatliroq, Evoladan ko'ra pragmatikroq. Uning «Sotsial va madaniy dinamika» asari hatto Marksning «Kapital»idan, Paretonning«Umumiy sotsiologiya bo'yicha traktat»idan ham o'tib ketdi. Bu kapital shox asar katta shov-shuvga sabab bo'ldi. Afsuski P.A. Sorokin zamonamizning kam baholangan dahosidir.

REFERENCES

1. B. Normurodov, G. Normurodova Sotsiologiya Tarixi «Tafakkur»Toshkent.:2010. 114-betlar
2. История социологии в Западной Европе и США-1999 №-1
3. <https://en.m.wikipedia.org/>
4. <http://day.kyiv.ua/>